

TESTRÉSZNEVEKBŐL ALAKULT MÉRTÉKNEVEINK TÖRTÉNETE

VELCSOV MÁRTONNÉ

II. ÖL¹

A szó jelentései

Ösi, finnugor eredetű mértéknevünk az *arasz* mellett az *öl* is. A testrésznevekből alakult mértékneveknek abba a csoportjába tartozik, amelyeknek még kimutatható nyelvünkben is eredetibb konkrét jelentése.

A NySz. az *öl*-nek következő jelentéseit különbözteti meg: 1. 'sinus, gremium, Schoss'; 2. 'ulna, Klafter'. Van azonban a szónak még egy főjelentése, amely a nyelvi adatok alapján világosan elkülönül, sőt — mint majd látni fogjuk — alapul szolgál a másik két jelentés létrejöttéhez is. A NySz. kérdéses helyén, az első pont alatt felsorolt adatok között találjuk a következő példákat: „Boczata magat ewlebe: misit se inter brachia ejus (EhrC. 132)”: „Alig érik ölékkel hárman által: terni vix eam arborem circumplectuntur. PPBI.” (NySz. II, 1171). Az előbbi adat magyar szövege alapján valóban helyénvalónak találjuk a jelentésmeghatározást, de a latin szövegből kiderül, hogy a 'két (ölelésre kiterjesztett) kar' fordítására szolgál az *öl* szó. A PPBI.-ből vett adat pedig önmagában is mutatja, hogy annak az *öl*-nek, amellyel nem tudják körülfogni a fát, jelentése: 'kiterjesztett karok'.

Az itt látott három főjelentés köré csoportosíthatjuk a szóra vonatkozó adatokat.

1. A 'Schoss' és 'Klafter' jelentésre kb. egykorúak az adataink. 'Schoss' jelentésben a szó először a Königsbergi Töredékben fordul elő: *vleben*.

'Klafter' jelentésben, mértéknévként a Schlägli Hortuláriumban (XV. sz. eleje) találjuk meg először: „cubitus mensura — *ewl*” (vö. SZAMOTA: A Schlägli magyar szójegyzék 94).

Kódexeink a szónak általában 'Schoss' jelentését őrzik, pl. „Vram yo ihus xpus Elew ifstennek zent fya. kerlek tegedeth az nagy ke-ffjerwfegeerth az nagy banadyaerth kyt uallä te zent anyad en azzo-nyom zyz maria. mykoron the zent zyuedeth ymmar meg haluan lata

¹ Az első közleményt lásd: Néprajz és Nyelvtudomány II, 49.

chuczaua! meg nythny. Es mykoron tegedeth haluan ew zenth ewleben foga.” (GömK. 13). „... mykoron te meg halal, es mynden tagydual az te zerelmes anyadnak zyz marianak ewleben fekuel meg haluan” (GömK. 25). „Aldoth legyen te zent ewled bodog zyz maria kyben xpust nyogotad” (GömK. 41—2); (l. még LOSONCZI: Az ö-zés története c. tanulmányának az *öl* szóra vonatkozó adatait).

Régi szótárszerzőink többnyire csak a mérték jelentést jegyzik fel szótáraikba. Calepinus (1585) az *ulna* szót fordítja *öl*-lel: „vlna — *öl*” (vö. MELICH: Calepinus szótára 331). SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS latin—magyar szójegyzékében (1590) a mértékneveket tartalmazó fejezetben szerepel, tehát ugyanott, ahol az *arasz* is: „Orgia — Egy *öl*” (vö. MELICH: Szikszai Fabricius Balázs latin—magyar szójegyzéke 53). VERANCICS ÖTNYELVŰ szótára (1595) is az ‘ulna’ jelentést ismeri. SZENCZI MOLNÁR ALBERT is a mérték jelentést jegyzi fel szótárába (1604): „Orgia: egy *öl* vagy hat lábnyomni mértec”; SÁNDOR ISTVÁN: Toldalék a magyar-deák szókönyvhöz című munkája szintén ebben a jelentésben ismeri a szót (vö. NySz. II, 1172).

Régi szótárainknak egy másik csoportja azt mutatja, hogy a szótárszerzők az *öl* ‘Klafter’ szó családjába tartozónak érezték az *ölel*, *ölelés* származékokat, sőt sokszor idekapcsolták a ‘Schoss’ jelentést is. A ‘Klafter’ és a ‘Schoss’ jelentésű *öl* szók összetartozásának tudata legszembe-tűnőbb BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisdéd Szótárában (1792). A jelentések elkülönítésére a legkevésbé sem törekszik BARÓTI, ez kitetszik a felsorolt kifejezések következtelen sorrendjéből: „*Öl*: Egy *öl*-széna. Ölembe vezem. Ölembe kéredzik, v. kéredzkedik, a’ gyermek. Egy-két *ölnyi*. — *Ölelő* kezekkel fogadta. *Ölelkezni*. *Ölelni*. *Ölelgetni*. Meg-öfzveölelkeztek.” (i. m. 284). PÁRIZ PÁPAI szótára BOD féle változatának 1801-ből való kiadása is a mértéknév *öl*-lel együtt említi az *ölel* származékokat: „Ulna, ae: f. l. *Öl*. Item. Réf, Sing... Amplecti ulnis ambabus: Meg-*ölelni*.” .PPB. I, 652). A szótár magyar—latin kötetében is van *öl* ‘Klafter’, *ölelem*, *ölelés* címszó, de e szók összetartozása ezen a helyen nem derül ki.

2. Az *öl* jelentéstörténetének vizsgálatában igen fontos MÁRTON JÓZSEF latin—magyar—német szótára (1818). Feljegyzi ugyanis az *ulna* címszónál az *öl* legeredetibb, legkonkrétabb jelentését: „Ulna, ae, f. l. könyök... 2/öl, kiterjesztett karok; die außgestreckten Arme. Ulnis amplecti, Ovid. megölelni; umarmen” (i. m. II, 1613). (Eszerint az *ölel* igét ő is a ‘kiterjesztett karok’ jelentésű *öl* alapszó származékának érzi.)

Az *öl* tehát a kiterjesztett két kar külön neve volt először (ehhez ld. még BEKE: Nyr. LXXII, 130). Erre az eredetibb jelentésre utal MARÓTHI GYÖRGY is *Arithmetica*¹-jában (1743). Az *öl* mértéknév szerepének kialakulását a következőképpen magyarázza meg: „& 192. Más Országokon majd mindenféle Mester-Emberek, mikor mérnek, Láb’ számra, Ujj’ számra, és ha nagyot kell mérni, *öl* számra szólanak. Mellyre nézve ezeket illő a’ Számvetőnek érteni.

Egy *öl*, (mellyet Németül *Klafter*-nek hívnak; Deákul *Orgya*); téjszen pontban három finger. *Öl*nek pedig azért hívják, mert ennek hosszja olyan forma, mint egy jó magas embernek

az öle, mikor kezeit kétfelé egyenesen kiterjeszti; (Ez utóbbi az én kiemelésem) mellyel mindenkor meg-egyezz az embernek magassága. És így ugyan jó szál ember, és ritka, a' kinek egy öl a' magassága." (i. m. 357, Az őlkre, LÁBakra, és Ujjakra való Számvetésről című fejezet). MARÓTHI nyelvében az öl még a kiterjesztett kezeket is jelenti. Ismeri a szó mérték jelentését is, s mivel tudja az eredetét, világosan érzi annak az új jelentéstartalommal való összefüggését. Szómagyarázó kedvéről és érzékéről tesz bizonyosságot az imént idézett fejtegetés, amelyet Arithmetikájában a „számvetők” számára szükségesnek tartott feljegyezni. (Ugyanígy találjuk ezt a mű későbbi, bővített kiadásai-ban is.)

Az öl szónak ennél a legkonkrétabb jelentésénél emlitem meg az OklSz.-nak az öl szóra vonatkozó első adatát is 1460-ból. Ez az adat az ölnek mértéknév szerepét mutatja ugyan, de a latin szövegből a szó eredeti testrész jelentésének ismerete érezhető: „Singulam vnam extensionem brachiorum feni wlgariter egeg wl zenath extorsissent (OL.D. 31755)” (OklSz. 723).

3. Ebből a 'két kiterjesztett kar' jelentésből alakult ki az öl szó ma is ismert s régi nyelvünkben igen gyakran használt mérték jelentése. E jelentésbővülés oka minden bizonnyal az volt, hogy a két karal jól meg lehet mérni valaminek a szélességét, magasságát, a behajlított karokkal fa kerületét stb. Nagyobb méretű dolgok mérésére alkalmas, a vele mért, nagyjából állandó hosszúság viszonyítható más mértékekhez, velük összevethető. Rendszeren a láb mértéknévvel osztják kisebb egységekre. SZENCZI MOLNÁR ALBERT is említi, hogy az „Orgia: egy öl vagy hat labnyomni mertec.” (MAL., vö. NySz. II, 1172). MARÓTHI fentebb már idézett művében szintén utal erre: „Egy Láb ... téjzen pontban fél Singet. És így egy Láb, egy ölnek hatod-réjze.” Majd ezt írja: „Ezek fzerént azért minden Láb téjzen 12 Ujjat; minden öl 6 Lábat, vagy 72 Ujjat.” (MARÓTHI: Arithmetica¹ 357). Hogy még ma is ismert az öl mértékegységnek lábokban való kifejezése, arról bizonyosságot tesz a SzamSz., melyben a következőket találjuk: „öl . . . , hat lábnyi (1,896 méternyi) hossz mérték.” (SzamSz. II, 196). CzF. szerint ez az ún. bécsi öl, melyben „hat láb, és a lábban tizenkét hüvelyk van.” (vö. CzF. IV, 1165). Van emellett magyar öl is, amely csak öt láb, a MTSz. Háromszék megjegyzéséből jegyezte fel: „magyar öl: öt láb.” (MTSz. II, 35).

Az öl testrésznéből alakult mértéknevet fokozatosan kiszorították a használatból újabb mértékneveink, mert hiszen magának a mérésnek ez a módja is kiveszőben van. Mutatja ezt az is, hogy tájszótáraink is többnyire már méterben határozzák meg az öl nagyságát.

Múlt századi irodalmi nyelvünkben azonban még gyakran szerepel a mérték jelentésű öl szó. JÓKAI különösen szereti, szemléltetésre igen gyakran használja, talán leggyakrabban régi mértéknevezéseink közül. Pl. „A városon egy szép patak foly végig, két öl széles, fél öl mély.” (Jókai M. Művei, cent. kiad. XVIII: Fekete gyém. II, 37); „A szörnyeteg (t. i. az ós szarvorrú) három öl hosszú, s az orrán két rendbeli három láb magas túlköt visel; az neki fegyver, ásó és kapa”. (i. m. I, 7; vö. még uo.

II, 99; II, 100); „A pálya közepén már mind elhagyták *egy öl*l a hozzájuk közelebb jövőket, s szorosan egymás mellé férközve vágattak a zászló felé.” (Jókai M. Művei, cent. kiad. IV: Egy magyar nábob, I, 123).

MIKSZÁTH is szívesen használja, pl. „— No hát csinálj nekem, Matyej György, egy diófa koporsót, *másfél öl széleset, másfél öl magasat.*” (Mikszáth K. Művei., Révai kiadás, XIV. kötet: Beszterce ostroma 212).

Nyelvjárásainknak ma is eleven mértékelnevezése az *öl*. CSÜRY a SzamSz.-ban igen finom különbségeket téve felsorolja az illető nyelvjárásban élő jelentéseket: „*öl*. 1. 'a két széttárt kar hosszának megfelelő hosszúság'. (Ilyen *öl*l mérí pl. a cigányasszony a sajátkészítésű szóttas madzagot, a csempész a dohányfonadékot stb.). 2. hat lábnyi (1,896 méternyi) hossz mérték'. 3. 'klafter' (köbmérték) ... 4. '1,896 m térmérték'. 5. 'a fölfelé görbített két karba férő mennyiség'” stb. (SzamSz. II, 196).

Az OrmSz.-ban a szó első jelentéseként ezt találjuk: „'a két karral átölelhető mennyiség'”, második jelentésként: '1,89 m' (t. i. nagyjából megfelel két kiterjesztett férfikar hosszúságának a közbelső törzsszélességgel)” (vö. OrmSz. 416).

A SzegSz.-ban is megtaláljuk az *öl* hossz mérték jelentését. BÁLINT SÁNDOR szerint az öregek még ma is mérnek *öl*l: „*öl* ... 'régí mértékegység, egy középtermetű ember kiterjesztett karjainak hosszúsága, mintegy 189 cm.' Öregek még ma is mérnek így a méter helyett. A *vejem tanyájának öt öl a hossza.*” (i. m. II, 237).

Nyilvánvaló a fentiekből, hogy az *öl* mint mértéknév igen régen hossz mérték egységévé vált. Annyira, hogy *öl* hosszúságú falécről, mérőlécről is tudunk viszonylag korai adatok alapján. E mérőlécnek az volt a szerepe, hogy a mérést pontosabbá tegye, hiszen az emberi *öl* hossza egyénenként változó. Ilyen mérő rúdról tesz említést COMENIUS is: „A mérőknek mértéki ezec: lépés *öl*, *tíz lábni mérő rúd* (Com: Jan. 165)” (vö. NySz. II, 501). HALLER JÁNOS Hármaskönyvében szintén említ egy ilyen mérésre szolgáló pálcát, ahogyan ő nevezi: *öl-pálcát*: „A melly ember mértéket és erszenyt visel kezében, és *öl páltzát*, az a kereskedő embereket tanította, hogy az igaz mérték mellől el ne állyanak (Hall.: HHist. II, 340)” (vö. NySz. II, 1172). Maga az elnevezés mutatja, hogy ez a mérőléc *ölnyi* hosszú volt.

CzF. is tud ilyenről, az *öl* 6. jelentésének ezt jegyzi fel: „*Öl* ... Jelenti azon póznát, fából vagy vasból, mely ezen nemű mértéknek megfelelő eszköze, s rendesen lábakra és hüvelyekre van osztva.” (CzF. IV, 1166).

FAZEKAS a *Ludas Matyi* II. levonásában pedig *zsebbeli* (nyilván összehajtható) *ölmérőről* ír: „Elfordul onnan (t. i. Matyi), veszen egy félkézi szekercét, *zsebbeli ölmérőt*, s plajbászt ...”.

Ez az *ölnyi* (= hat lábnyi) hosszú, *öl* nevet viselő mérő rúd helyenként még ma is használatos. A SzegSz.-ban ezt olvashatjuk az *öl* főnév második jelentéseként: „'1 *öl* hosszúságú lécs, amely sukokra (lábakra) van beosztva.' Különösen szalmavásárlásnál élnek vele” (i. m. II, 237). (Ugyanebben a nyelvjárásban az *öl* alapszó *öles* származékának is megvan az imént látott jelentése, bár e két, lényegében azonos jelentésű szó között az alaki különbség, az *öles* származék képzett volta némi jelen-

tésbéli specializálódást eredményezett: „öles... 2. fn. 'ölnyi hosszú, hat sukra felosztott faléc, a kötélgyártó mérőeszköze'” (SzegSz. II, 237; az utóbbi az én kiemelésem). Az öles, amely ugyanúgy ölnyi hosszú, ugyan-csak sukokra van beosztva, mint a fentebb már említett öl nevű mérő-léc, már csak a kötélgyártók nyelvében jelent mérőeszközt.)

Az öl szó fenti jelentése testrésznévéről élettelen tárgyra történő név-átvitellel keletkezett, de nem oly közvetlen képzettársulás alapján, mint amilyet pl. az *asztalláb* esetében tapasztalunk. A 'két kiterjesztett kar'-t jelentő öl testrésznév előbb mértéknév jelentésűvé vált, majd a mérésre kiterjesztett két kart helyettesítő mérőrúd, -léc neve is az öl vagy -s képzős származéka lett.

A hosszsmérték¹ jelentésből kifejlődött a szó *tér-* és *köbmérték* jelentése is. Erről is tesz említést MARÓTHI: „§ 193. De a' *Kő-mívesek*, mikor öl' számra alkujznak a' Gazdával, nem így értik az öl' számot, hogy tsak a' hosszját értenék a' Falnak; hanem mikor egy ölt mondanak, olyan falt értenek, a'mellynek mind hosszja, mind magassága egy-egy öl. És ezt hívják *Quadrát ölnék*: minémű lenne egy olyan Asztal, a'mellynek széle hosszja három-három Sing-

Hány Quadrát öl legyen már valamelly Fal? így kell felvetni: Mérd meg a' Falnak egész hosszját, hány öl? Mérd-meg a' magasságát is a' fundamentomtól fogva. E' két számot fokszorozd egymással. A' *Factum* léfzen a' *Quadrat-ölnéknek* száma.

P. o. Ha a' falnak hosszja 7 öl, a' magassága 3 öl; téfzen az egész fal 21 *Quadrat-ölt*.

Ha a' hosszja 11 öl; a' magassága 4 öl, téfzen a' fal 4-fzer 11, az-az, 44 *Quadrat-ölt*. 's a' t.” (MARÓTHI: *Arithmetica*¹ 358, a fentebb már idézett fejezet. A későbbi kiadásokban ugyanígy.)

CzF. is feljegyzi a szónak itt látott jelentéseit: „*Négyszögű öl*, oly négyszögű tér, melynek minden oldala egy ölnyi; *kőb-* v. *küb-öl*, oly tömeg, melynek széle, hossza és magassága egy ölnyi.” (CzF. IV, 1165).

Az öl szónak terület- és köbmérték egységeként való használata azonban nem volt egységes, maga a mérték attól is függött, hogy minek a mérésére alkalmazták. Ugyancsak CzF. írja erről a következőket: „A hal-maztestek hoszmérésénél különfélekép alkalmaztatik, pl. *egy öl széna*, *szalma*, a széna vagy szalma kazalból hosszában kivágott egy ölnyi rész, tekintet nélkül a kazal magasságára, vagy szélességére, miért ez határo-zatlan mennyiségű mérték; *egy öl fa*, melynek hossza és magassága egy, de mélysége rendszerént csak fél öl; *erdei öl*, mely a rendes hat lábnyi magasságnál egy vagy két lábbal több.” (CzF. IV, 1165).

A XIX. századi irodalmi nyelvben elevenek még szavunknak minden egyéb jelző nélkül is ezek az utóbbi jelentései. JÓKAI, de sok más írónk is használja az öl főnevet ilyen értelemben. Pl. „Nekem meg-mutatta az épület nagy tervét, amit saját költségén készíttetett a főváros számára. Az egész *negyvenötezer ölet* fog elfoglalni.

¹ A hosszsmérték jelentés régiségét mutatja, hogy e jelentésben földrajzi név-ként is előfordul: *Százölhosszi* dülőnevet említ Szerdahelyen az OrmSz. (499. l).

— Bone Deus! De hát mire lesz az a nagy épület?” (JÓKAI: Ráby M. 239; Szépirod. Kkiadó 1956).

A népnyelvben ez a jelentése szintén megvan a szónak, bár ebben az értelemben a *kvadrától* vagy *négyszögöl* összetétel gyakoribb (vö. SzegSz. I, 863). Az Ormányságban erre a fogalomra a *saroköl* szó a használtabb kifejezés (vö. OrmSz. 471).

4. A 'sinus, gremium, Schoss' jelentésű *öl* szót — HARMATTÁVAL ellentétben¹ egy eredetűnek tartom az imént felsorolt jelentésárnyalatokat mutató 'két kar' > 'mérték' jelentésű *öl* szavunkkal (amint ezt már a bevezetésben is említettem). BEKE ÖDÖNNEL együtt azt vallom, hogy „nincs ... semmi szükség kétféle eredetű *öl* szó feltevésére”, hiszen — mint BEKE is rámutat — az eredeti 'két kar' jelentésből kifejlődhet a 'Schoss' jelentés, mert ezt a „másik ölet is a két kar alkotta, de nem kiterjesztve, hanem összezárva, s előbb volt még az álló helyzetben való ölben tartás, ölben vivés jelentés, mint az ülő helyzetben való ölben tartás, amikor már a combnak is szerepe volt.” (Nyr. LXXII, 130). E jelentésfejlődést BEKE a finn és lapp nyelv analógiájával támogatja, hiszen ezekben is kialakult a mi *öl* 'Klafter' szavunk megfelelőinek 'Schoss' jelentése. E véleményt támogatja a SzamSz.-nak az az adata is, amely szerint a 'Schoss' jelentésű *ölnek* is van újabb mérték jelentése: „*öl* ... 7. 'fennálló helyzetben a magához ölelt kar és mell közötti férőhely'. *Öl'be vitte a gyermeket a mezőü:re.* a) 'ugyanaz a férőhely mint mérték'.” (SzamSz. II, 196).

Az eredetileg 'két kar'-t jelentő *öl* szó igen korán (vö. KT.) felvette ezt a másodlagos testrészt jelentést. E jelentésváltozás azért is különösen figyelemreméltó, mert eredeti testrészelő szóból a vele kapcsolatos cselekvés jelentésmódosító hatására ugyancsak konkrét testrésznév vált. Ezt mutatják a készülő Akadémiai Nagyszótár következő adatai: 1772-ből „a' bélek vagy fodor haj (olv. háj) embernek ölébe le-szál” (Marikovszki: Néphez, 483*); 1796-ból „találtatnak ... olly férfiáknak (sic!) való kötők is, a'kiknek öleik le szállottak”, (= kinek sérve van; M. Kurír II, 751*). (Az *ölnek* ilyen egészen konkrét, de az eredetihez viszonyítva mégis újabb jelentésére lásd még SzegSz. II, 237, MTSz. II, 35). Az *öl* szónak 'Schoss' testrészelentéséből is alakulnak újabb jelentésárnyalatok névátvitellel, pl. „S nyolcz ölnyre fúrtam A föld *ölibe*”; (Egyet. Philol. Közl. II, 44; Wigand János: Thrym dala. 1878-ból*). Hasonló jelentésárnyalatokra (természet öle, hazája öle) bőségesen találunk adatokat az Akadémiai Nagyszótár cédulaanyagában, főleg a XIX. sz. irodalmi nyelvéből.

¹ Harmatta szerint: „a többi finnugor nyelv szókészletének vallomása alapján ... *öl* szavunkban két, eredetileg különböző hangalakú szó esett össze, amelyek közül az egyiknek a jelentése 'Klafter', a másiké pedig 'Schoss' volt.” (MNY. XLIII, 278).

A *-gal jelölt adatok az Akadémiai Nagyszótár gyűjtéséből valók.

Az *öl* szóból keletkezett származékok, a vele alakult összetételek
és szólásmódok

Az *öl* szó mindhárom fő jelentéséből alakultak származékok, szólás-szerű állandó kifejezések.

A. A 'kiterjesztett karok' jelentésből alakult *-l* képzővel az *ölel* igei származék. (Erre is ld. BEKE már idézett cikkét.) Ez az ősi, még az uráli korból származó igeképző e szó esetében is ugyanazt a jelentésmódosító funkciót mutatja, amelyet más testrésznevekből alakult igei származékok esetében is megfigyelhetünk: a létrejött képzett szó az alapszó jelentette testrésszel végzett cselekvést jelöli (vö. *araszol*, *begyegel*, *karol*). Az *ölel* jelentése: 'két karjával átfog'. Ha tehát nem is volna meg nyelvünkben az *öl* alapszó eredeti jelentése, e származékból biztosan kikövetkeztethetnénk.

Az *ölel* ige megvan már a Gyöngyösi latin—magyar szótártöredékben (1487) két helyen is, bár az *öl* alapszó nem található meg benne: "Bractiar: *meg ölelny*." (vö. MELICH: GyöngySzót. 134); „Amplector: á quo amplexor: circū nector: *Megh ölelóm: kórnywl weszóm*”, (uo. 54). E szótárban megvan az *ölel* főnévi származéka, az *ölelés* is: „Amplexus: us: ui: *Öleles*.” (uo. 54).

Későbbi szótáraink szerzői közül többen — mint már láttuk (BSzD., PPB.) — egy szócikkben közlik az *ölel*, *ölelés* származékokat az *öl* alapszóval, hiszen a jelentések összefüggése világos előttük.

Az *ölel* ige vizsgálatában külön figyelmet érdemel KRESZNERICS szótára, mert a szónak úgyszólván minden származékát, igekötős alakját felsorolja, főképpen MOLNÁR ALBERTre hivatkozva a latin értelmezésnél. Adatai közül egy régi nyelvünkben gyakori közmondás igen érdekes, mert megvilágítja ugyanennek a közmondásnak más változatait. Nála így találjuk: „A'ki sokat *ölel*, keveset szorít.” (Kr. II, 106). Más változatokban viszont az *ölel* ige helyén a *fog ölbe* kifejezés szerepel. Ezt a másik változatot maga KRESZNERICS is ismeri és feljegyzi: „A'ki sokat *fog ölbe*, nem szorít.” (i. m. II, 106; ugyanígy még KRESZNERICS: Közm. IV, 83*; KOVÁCS P. Közm. 158*; FALUDI F. Költ. M. II, 119*.)

Az *ölel* és *fog ölbe* párhuzama, azonos jelentése eldönti az utóbbi kifejezés *öl* főnévének jelentését. Ha csak az utóbbi alakban fordulna elő az idézett közmondás, a másodlagos 'Schoss' jelentéshez kapcsolnánk, így azonban nyilvánvaló, hogy az *ölbe fog* a 'két karral való ölelés'-t, 'valaminek felölelésé'-t, 'átfogásá'-t, 'szorításá'-t jelenti. Tehát a szólásnak ez a változata is az *öl* szó eredeti jelentéséhez fűződik.

B. 1. Mivel a két karral föl lehet fogni, ölelni gallyat, szalmát, szénát, mértékjelzős összetételek könnyen keletkeznek az *öl* jelzőből s a felöltelt anyag nevéből. Nagyon régi jelzős kifejezésnek bizonyul az *öl fa*. Igen gyakran szerepelt nyelvünkben, ez a magyarázata annak, hogy idővel valóságos összetétellé is vált, olyanná, amelyben az *öl* előtag el is veszthette mértékjelző szerepét, 'hasábfá' jelentésűvé vált.

Az *öl-fára* az első adatot az OklSz. 1544-ből idézi: „Uöttem *masfel öl fat* (OL. nád. 49)”; 1545-ből: „Vöttem *ket öl fat* mind hozatasauál (OL. 49)” (OklSz. 723).

PPB.-ban az *egy ölfa* értelmezése még így van: „*Egy öl fa*, megnyit egyszer fel ölelhet ember: *complexus lignorum*” vö. NySz. II, 1172). SÁNDOR ISTVÁN Toldalékjában is megtaláljuk: „*Öl fa*: orgia *lignorum*” (vö. NySz. uo.). COMENIUS Januájában is megvan: „*Debent dare III. carratas lignorum quae vocantur eulfa* 1226 (Com. Jan. 165)” (NySz. II, 1172). KRESZNERICS SÁNDOR I.-től idézi (Kr. II, 106).

Az irodalmi nyelvben is előfordul. Csak JÓKAITól említék a *fa* öllel való mérésére adatot: „Amíg a szegény népnek a legnagyobb szigor és büntetés mellett tiltva van száraz gallyat szedni az erdőben, amíg a kórházakban a betegek télen megfagynak a hideg szobákban; addig az előljárók a nyár elején halomra vágatják a fát, s száz meg száz *ölével* ajándékozzák el egyenesen vesztegetésre” (JÓKAI: Ráby M. 162, Szépirod. Kkiadó 1956).

Mai magyar nyelvjárásaink is ismerik az *egy* (stb.) *öl fa* kifejezést. A Csángó szótárban is megvan az *öl* címszónál: „*id'j öl fã ein Klaffer Holz: ein Schoss' voll Holz*” (WICHMANN: Wb. des Csángódialektes 110). A csángó nyelvjárás tehát még az eredeti jelentést őrzi. A SzamSz. és a SzegSz. már a *köbmérték* értelmet mutatja: „*ölfa* fn. 'hasábos, ölbe rakott tűzifa'” (SzegSz. II, 237); „*ölfa* fn. 'a szokásos *öl* nevű köbmértékbe rakott fa'” (SzamSz. II, 196).

Az *öl fa* tehát — mint láttuk — először annyi fát jelentett, amennyit egy ember két karjával felölelhet. Az *öl* mértéknévvé válása után jelenthette csak az *egy öl* széles, *egy öl* magas farakást. De ezen túl valódi összetétellé is válhatott, amelyben már a keletkezett új jelentés nem csupán összege az alkotóelemek jelentésének. Ezt mutatja a következő adat 1760-ból: „De akár mint, ha csak az *ölfavágás* az jágerek kötelessége, azt a vajdák is véghez viszik, még szót fogadva, s fizetést nem kérnek (GazdatörtSzemle VII, 418)” (OklSz. 723). Az uradalmi cselédek *ölfa-vágásáról* beszél SZ. MORVAI JUDIT is „Asszonyok a nagycsaládban” című könyvében: „Akinek nem jutott munka otthon a gazdaságban, azt elküldte az uradalmi erdőbe *ölfát* vágni” (i. m. 19). Hasonló összetétel van a lappban is (vö. Lagercrantz: Lp. Wb. II, 759).

2. Az *egy* (stb.) *öl széna* kifejezés is igen régi, és éppen úgy másodlagos, mérték jelentéséhez kapcsolódik az *öl* szónak, mint az *öl fa*. Már fentebb idéztem az OklSz. ide is tartozó első adatát 1486-ból. A NySz. az *öl* szóval alakult szólások között említi a következőt: „Egy-egy *öl széna* (Gér: KárCs. IV, 287)” (NySz. II, 1172).

CSEFKÓ kéziratoss történeti adattárában 1658-ból való e kifejezésre a következő adat: „*három öl szénám*, harminczhat köből búzám jár conventiom szerint. Teleki M. lev. I, 270”; a másik 1659-ből: „Az Kegyelmed lovainak... ő nagysága *egy öl szénát* rendelt; uo. I, 330”; majd 1661-ből: „azonban az *egy öl szénával* is ő kegyelmét mostan feltisztelik Kolosvári-Óvári. Corp. Statut. III, 653.”

E jelzős szerkezet gyakori előfordulását mutatja, hogy régi szótáraink külön megemlítik az öllel alakult összetételek között. KRESZNE-RICS már BARÓTI SZABÓ DÁVIDRA hivatkozva veszi fel szótárába: „Öl-széna. Orgia foeni. Sz. D.” (Kr. II, 106).

Ugyanúgy, mint az *öl* fa esetében is, az öllel való átkarolással fel-fogott széna volt eredetileg az *öl széna* mennyisége. Ilyen jelentésben jegyzi fel CSÜRY is: „*Tet'tem a jóuszág eli:be egyy öl' szénát.*” (SzamSz. II, 196). Ma már több nyelvjárásban az ölnyi magas, ölnyi széles széna-vagy szalmakazalrészt jelenti.

3. A mérték jelentésű *öl* alapszóból származik az *öles* és *ölnyi* melléknév is.

Öles szavunk a fgr. eredetű -s névszóképzővel alakult. Korábbi jelentése: 'öl terjedelmű'. Így találjuk minden olyan szószerkezetben, melyben számnévi jelző előzi meg. Pl. „1638: Vagion egy negiven eöles halaszo gialom minden hozza valo eszkojivel eggiüt azon keppen vono köteleivel (OL. UC. 2/34)” (OKISz. 723).

Népmesékben még ma is megvan ebben a jelentésben: „Csináltasunk háromszáz öles láncot (M. NépköltGy. VI, 353). (Ugyanígy még: Nyr. II, 371; Gaal Gy.: Magyar népmesegyűjt. III, 46; JÓKAI-nál igen gyakran, pl. Fekete gyém. I, 5, 6, 7, 92—3 stb.)

Az itt látott jelentés mellett a szó gyakran előfordul 'a megszokott-nál nagyobb' értelemben is, a *nagy* melléknév szinonimájaként. JÓKAI ezt a jelentésárnyalatot szintén ismeri: „A többi fényes, új boltfeliratok, kirakatok, öles betűk... között ez a kopott, fakó tábla ragyog a legjobban.” (JÓKAI M. Művei, cent. kiad. XVII; Fekete gyém. I, 135).

MIKSZÁTH is szívesen használja: „Nagy, öles termetű emberek voltak ezek a zsebrákok” (A szelistyei asszonyok 105). (Ugyanígy még pl. Beszterce ostroma 20).

KRUDYNÁL feltűnően gyakran előfordul. Pl.: „Az öles termetű medvét deszkákra fektették” (A vörös postakocsi 430, Szépirod. Kk. 1956. Ugyanígy uo. 300—1, 388, 419, 427, 433).

Az *öles* melléknévnek ebben a jelentésben sajátos stilisztikai értéke, választékos hangulata van.

Mai nyelvjárásaink általában 'öl hosszúságú' értelemben használják. Emellett — mint már láttuk — a szegedi nyelvjárásban a szó főnévként is előfordul a kötélgyártók mérőlécének nevéként.

Ölnyi melléknévünk újabb keletkezésű, mint *öles* szavunk. Eredetileg azonos jelentésűek, később az utóbbinak a határozott mérték jelentés mellett kialakul a *nagy* melléknévvel rokon értelme is, az *ölnyi* szó azonban mindmáig jobban megőrizte az 'öl terjedelmű' jelentést. Régi nyelvünkben a *félölnyi* a *félkarnyi* szinonimája (vö. NySz. II, 1173). Pontos mértékmegjelölő szerepét érezzük a következő idézetekben is: „Négy ölnyi vas-dárda (Zrínyi. I, 90).” (NySz. II, 1173); „Ilyen lenne derék, ahogy ölnyi kerülete volna.” (ti. a fának) (FAZEKAS: Lúdas Matyi II. levonás). Még olyan költői fogalmazásban is, melyben első pillanatra talán bizonyos relatív kicsinység kifejezőjének érezhető a szó, megtartja mérték jelentését: „Az ég itt nem pár négyszeg ölnyi: Hol-

napra könnyű az időt Nagy-biztosan megjövendőlni” (ARANY: Ének a pesti ligetről). „Most fázok, mert van benne mód, Mig el nem ég fél-*ölnyi* fám” (ARANY: Téli vers). Mindkét versrészletben az *ölnyi* melléknév alkalmi jelzője (pár, fél-) meg általában a mondatkörnyezet adja meg az egész kifejezés viszonylagos kicsinységre vonatkozó értelmét.

JÓKAI-nál — éppúgy, mint az *öles* szót — igen gyakran megtaláljuk. Nála is megfigyelhetjük az imént látott árnyalati különbséget a két melléknév alkalmazása között. Az *ölnyi* vagy csak számjelzősen vagy e nélkül ugyan, de ilyenkor mindig ’egy öl terjedelmű’ jelentésben szerepel. Pl.: „A páfrányfa *ölnyi* vastagságú sudár, pikkelyes hagyma” (JÓKAI M. Művei, cent. kiad. XVII; Fekete gyém. I, 4); „Mindenütt *ötven, hatvan ölnyi* magas jégsziklák, bearanyozva a csodálatos északi hajnaltól.” (i. m. I, 156); „Huszársüvege két *ölnyire* a háta mögé repült; az arany rózsá le volt szakítva róla.” (i. m. I, 199); „Az omladozó folyosótétőt minden *félölnyire* aláarakott gerendákkal kellett felpóczkolni” (i. m. II, 98); „Az akna fölötti gömbölyű szivattyú-kemenczék nem voltak sehol, tégláikkal ezer *ölnyire* terítve a mező.” (i. m. II, 93; vö. még i. m. I, 7; I, 10; I, 154; I, 197; Egy magyar nábob I, 125; uo. II, 123; Kárpáthy Zoltán I, 132).

Az *ölnyi* melléknév -a -nyi mértékképzővel alakult származéka az *öl* alapszónak. Viszonylag késői megjelenéséből arra következtethetünk, hogy — az *araszny*-hoz hasonlóan — a szuffixum már mértékképző szerepben járult hozzá a már mértékjelentést is mutató *öl* főnévhez.

4. A mérték jelentésű *öl* alapszóból a szamosháti nyelvjárásban -z igeképzővel igei származék is alakult: „*ölöz*... ’kivágott szálfat *ölnyi* hosszúságú hasábokra apróz’”. Főnévi származéka is van: „*ölözés* ’kivágott szálfanak *öles* hosszúságú hasábokra aprózása’” (SzamSz. II, 197).

5. Kétségtelenül az *öl*-höz tartozik a MTSz. *öleb* főneve is: „*öleb*: nyaláb. *Egy öleb szalma* (Gömör m. Nyr. XVIII. 502)” (MTSz. II, 35. A Nyr. XXII. 335-re való hivatkozással itt közölt nyelvjárási adat az illető helyen nem található). ALBERT JÁNOS, akitől a MTSz. *öleb* adata származik, a szó szerkezetéről megjegyzi a gömöri tájszólás névszóképzéséről írván: „Sajátságos képzésű az ’*öleb*’... Talán a *nyaláb* analógiájára alakult, a mivel jelentésileg is egyezik.” (Nyr. XVIII, 502). E lehetséges magyarázat mellett gondolhatunk még arra is, hogy a -be határozórag kettőzése során létrejött határozói alakból elvonással alakult újabb nominatívusszal állunk szemben. E nyelvjárásban ismertek ugyanis ilyen elemismétléssel keletkezett többesszámok: *bírákok*, *urákok*; középfokú melléknévek: *jobbáb*, *szébbéb* (vö. Nyr. XVIII, 502).

Ugyancsak erről a nyelvjárásterületről jegyzi fel a MTSz. az *öleb* igei származékát: „*fölölebel*: fölnyalából. *A sok vasat Babszem Jankaó mind fölöleblette* (Mátra vid. Nyr. XXII. 287)” (MTSz. II, 35).

C. 1. Mai nyelvhasználatunkban az *ölbe vesz* kifejezés az *öl* főnév ’Schoss’ jelentéséhez kapcsolódik, valakinek vagy valaminek ülő helyzetben való felvevését értjük rajta. A kifejezés ilyen alkalmazása nyil-

vánvalóan egyidős a szó 'Schoss' jelentésével. Emellett azonban sokáig megvan e szólásmódnak a korábbi 'karjaiba vesz' jelentése is. A PPB. EDER-féle kiadásában (1801) még így találjuk: „Ölembe véßem: *Accipio in ulnas. ich nehme in die Arme.*” (II, 283).

2. Az előbbihez hasonlóan az *ölbe kap* is a 'Schoss' jelentés körébe tartozó szólásmód ma. Ilyen használata az egész magyar nyelvterületen ismert. Népmesében olvashatjuk pl.: „*ölbe kapta* (a vénasszony) az aranyhajú vitézt” (MERÉNYI L.: Saj. népm. I, 159*). Ma szinte kedveskedő, babusgató kifejezéseink közé tartozik. Mintegy másfél, két évszázaddal ezelőtti nyelvünkben azonban még rokonértelmű szókapcsolat volt a mai *ölre megy* kifejezéssel, megőrizve az *öl* szó eredetibb 'két kar' jelentését. SÁNDOR ISTVÁN még így tudta: „*Ölbe kapni*: brachiis amplecti ad luctandum” (NySz. II, 1172). KRESZNERICSNÉ is ebben az értelemben szerepel, VERSEGHY (Külneki Gilméta 287*), FALUDI is így ismeri: „Hol mikor veszedelmes öszve kerülések történnek; ily ízben nem jó *ölbe kapni* (Fal: UE. 492)” (NySz. II, 1172).

E szólásmód más változataiban az *öl -re* ragos alakban szerepel: „... az lett belőle, hogy *ölre kaptak*, dulakodtak, az asztalt felfordították”; (JÓKAI: Ráby M. 305; Szépirod. Kk. 1956). Ugyanezt a fogalmi tartalmat kifejezi az *ölbe esik* szólásmód is, ez ma már nem használatos. Benne az *esik* ige ugyanabban a jelentésárnyalatban kerül elő, mint a *nekiesik*, egymásnak *esnek* szókapcsolatokban: „*ölbe* az Athleták egy massal itt *esnek* Bajvivók társakat ez helyen keresnek” (ERDŐDY L. Sans-Souci 16*; 1777-ből).

Az *ölre kap*, *ölbe esik* szólásokat teljesen, az *ölbe kap* kifejezést pedig korábbi jelentéséből kiszorította az *ölre megy*. ARANYNÁL már ez utóbbit találjuk: „Mert amint a nőtény *ölre ment* s birokra, Megszorítja torkát Toldi két marokra” (ARANY: Toldi, V. ének 9. versszak, ugyanígy még A fülemilében is.) Ezt az utóbbi szólást — kétségtelenül helyesen — az *öl* 'kiterjesztett karok' jelentéséből magyarázza BEKE (Nyr. LXXIV, 296).

Az *öl* szó etimológiája

Az *öl* szó s a belőle alakult származékok és szólások jelentéstörténete azt mutatja, hogy mind a 'Klafter', mind a 'Schoss' jelentés esetén ugyanazzal a szóval van dolgunk. Nem beszélhetünk konvergens alaki fejlődés következtében véletlenül egyező alakú homonim szóról.

Nem látszik megalapozottnak HARMATTA következő megállapítása: „Valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy a magyarban két *öl* szót kell megkülönböztetnünk: a) *öl* 'Klafter' ~ md. *säl', sel'* stb. < finnugor *s⁸/⁸, b) *öl* 'Schoss' ~ md. *äl', el'* stb. < finnugor *⁸/⁸.” (MNy. XLIII, 278). Ezt a szóra vonatkozó végső megállapítását arra alapozza, hogy az *öl* eddig elfogadott megfelelőinek legtöbbször mérték jelentést mutat, csak a finn és lapp szók mutatnak emellett 'Schoss' értelmet is (az adatok teljes összeállítását ld. HARMATTA i. h.). Éppen ezért e szócsoport eredeti jelentése szerinte az uráli ősnyelvben is 'Klafter' lehetett. Hogy a ma-

gyar *öl* 'Schoss' jelentését megmagyarázza, az ebben az értelemben használt *öl* szót szerinte szintén eredeti 'Schoss' jelentést mutató szócsoporthal veti össze (az idetartozó etimológiai sort is ld. HARMATTA i. h.).

Véleményem szerint azonban azokban a fgr. nyelvekben is, amelyekben az *öl* megfelelői csupán mérték jelentésben használatosak ma már, eredeti jelentésük éppúgy konkrét testrésznév volt az ide tartozó szavaknak, mint a magyar szóé.

A manysiban a szó ma már általában mértékjelölésre szolgál; pl. „kiwrä *nilä tal* kwol-kiwérne jūw tujmēn: A négy *öl* belsejű ház belsejébe bemegyünk”; (VNGy. IV, 95). Találunk azonban a VNGy.-ben olyan kifejezéseket, amelyek csak eredetibb testrészt jelentésből magyarázhatók meg: „*talēñ xum kit tal pāñxwitēl* mákwé pokapi: Nagyölű ember két öljének szélességére fog kiterjedni (kibontakozni) a földecske” (VNGy. I, 103). (Az idézet *talēñ xum kit tal pāñxwitēl* kifejezése jelöletlen birtokosjelzős szintagmát tartalmaz, szó szerint így fordíthatnánk: *öles ember két öl szélességre*, MUNKÁCSY tehát az értelem kiemelésére fordította így: *Nagyölű ember két öljének szélességére*.) Az itt látott hasonlatból jól látható, hogy a manysi *tal* is 'emberi öl' = 'emberi karok' neve volt eredetileg, s ebből a konkrét jelentésből fejlődött ki elvont mérték jelentése. Az is figyelemre méltó, hogy a magyar *öles* melléknév mását is megtaláljuk a manysi *talēñ* szóban, sőt a magyar *ölre megy* megfelelője is megvan ebben a legközelebbi rokonnyelvünkben: „*talēñ xum talné mēn patimēn* öles ember módjára *ölre* megyünk mi III, 419” (SZILASI VogSzj. NyK. XXV, 415). Ezeket a kifejezéseket a HARMATTA feltételezte uráli ősnyelvi eredeti 'Klafter', de másrészt egy 'Schoss' jelentéssel sem lehet megmagyarázni. Viszont a 'két kar' jelentésből megértjük a 'Schoss' jelentést a mérték jelentéstől függetlenül. S ha nincs is a manysiban meg az utóbbi jelentése a szónak — hiszen erre külön szava van az illető nyelvnek — kialakult már a *tal* 'Umarmung' jelentése, mely szintén eredetibb 'két kar' jelentésre vall, s előfordul a szó olyan értelemben is, amely határozottan a 'Schoss' jelentés felé mutat: „vog. *täl, tal* 'klafter, umarmung; *schoss am kleide; faden* (mass)” (NyK. XXXIII, 476; az én kiemelésem).

A chantiban nincsenek meg ugyan az imént látott jelentések, csak mértéknévként élnek a megfelelő szó alakváltozatai minden nyelvjárásban (eddiggi ismereteink legalább is ezt mutatják), azonban a kiterjesztett karokkal való mérés feltétlenül hozzátartozik itt is e mértéknév jelentéséhez: „*tet, tēt* öl; a két kiterjesztett kéz ujjhegyeinek, vagy a fölemelt kéz ujjhegye s a föld közötti távolság... *kēdēñ-tet* handfaden” (PATKANOV: Irtisi-osztják szójegyzék 162).

Viszont az az etimológiai sor, amelyet HARMATTA ide von, eredetileg valószínűleg szintén nem 'Schoss' jelentésű volt. A VNGy. következő adata ugyancsak meggyőz erről: „*sās tālípēm, āl tālípēm l'āñz xasit añ xürēm ātēr ajāñ xum-pīyān ti ojamēt*: a térdkoptató, lábszár-koptató (értsd: oly hosszú és fáradságos) út mentében a három fejedelemszű apródlegényei im megfutottak.” (VNGy. II/1, 170—71). A fenti idézetben az *āl* szó jelentése 'lábszár'. (Ez az adat MÉSZÖLY GEDEON szíves közlése,

köszönet érte!). SZILASI Vogul szójegyzékében az *āl* jelentéseit valóban így találjuk: 1. lábszár | *schienbein* II. 170, 358. 2. öl | *schoss*” (NyK. XXV, 22; az imént idézett adatra tehát ő is hivatkozik). Itt ismét azt látjuk, hogy az eredetibb jelentés a 'lábszár', ebből alakult ki a szónak 'Schoss' jelentése; ez a jelentésfejlődés éppúgy természetes, mint a magyar *öl* esetében a 'két kar' > 'Schoss' fejlődés. Hiszen az ülő helyzetben való ölben tartásnál ugyanolyan fontos szerepe van a lábnak, mint az álló helyzetben való ölben vivésnél a karnak. Az egybeeső alaki fejlődés helyett (a magyar szó történetére vonatkozóan) tehát párhuzamos, nyelvélektanilag érthető, de egymástól független jelentésfejlődésről kell beszélnünk a csupán párhuzamba állítható, de eredet szempontjából össze nem tartozó két szócsoporthoz esetében.

A magyar *öl* szó már csak azért sem vethető össze a HARMATTA által felsorolt rokonnyelvi szavakkal, mert ezek némelyike az illető nyelvnek nem eredeti szava. BEKE ÖDÖN mutat rá pl. arra, hogy a „cseremisiz *elte*, *eltem*, *eltalem* stb. nem eredeti finn-ugor szó, hanem a csuvasból való átvétel. (I. Räsänen: Die tschuw. Lehnwörter im Tscher. 162. ...)” (Nyr. LXXII, 130).

Öl szavunk csupán a következő fgr. nyelvekbeli szókkal egy eredetű: „oszjtj. *löl*, *lól*, *lól*, *töl*, *öl* || vog. *täl* || zürj. *šöl* || votj. *sul* || cser. *šöl*, *šölö*, *šölö* || md. *sej* || f. *syle-* || lpS. *salla* | lpN. *sälä* | lpK. *sall*.” (NyHas. 26; vö. még COLLINDER: Fenno-Ugric Vocabulary 117, itt megvan a f. *syli* 'the outstretched arms' jelentése is.)

Szókezdő hangja tehát fgr. *s- lehetett. A magyar nyelv külön életében a szó már magánhangzós szókezdetet mutat. Tőszótagjának magánhangzója egy ideig még illabiális (vö. *elele* ÉrsC. 167. meg *eelni* MedLat. 100; vö. NySz. II, 1171). A szótó magánhangzójának labializációja azonban igen korán végbe ment, erre vall a KT. már *ü* hangot mutató adata meg az OklSz. korai adatai is. Feltűnő az is, hogy szinte minden kódex a legerősebben *ë*-zõ, labializációt alig mutató kódexek is labializált alakban őrzik a szót, sőt már mindig *ö* hangot mutatnak a szótóban, tehát az *ü* > *ö* nyiltabbaválásnak is igen korai esetét figyelhetjük meg benne. BALASSA szerint épp ezért a tőszótagban végbement igen régi *ë* > *ö* labializációval állunk szemben, amelyet az *ë* hangot követő *l* hang labializáló hatásával magyaráz (vö. NyK. XXIV, 384). LOSONCZI azonban meggyőzően mutatta ki az ide tartozó szavakról, hogy a tőszótag labializációja már másodlagos, a labializált tővéghangzó hasonlító hatásának eredménye (NyK. XLIV, 404). Éppen e korai labializáció magyarázza, hogy végig egységes hangalakot mutat a szó, s a jelentésfejlődéssel nem járt — mert hangtani szempontból nem járhatott — együtt alaki elkülönülés.

A jelentések világos összefüggése mellett tehát a szó alaki története is azt bizonyítja, hogy nem összetartó alakfejlődés következtében van mai magyar nyelvünkben egy többjelentésű *öl* szó, hiszen ha két fgr. kori szó esett volna egybe benne, nem lehetne hangalakja az egész magyar nyelvtörténet folyamán ily tökéletesen egységes.